

Ткаченко Василь Миколайович

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Посол Миру

Українська національна ідея: час війні і час миру

Оскільки формування громадянського суспільства в нашій країні відбувається вкрай повільно й неоднозначно, дехто вже готовий оголосити про провал здійснення проекту громадянської нації в Україні як територіально-політичного утворення. Натомість суспільна увага навертається до проекту розбудови нації лише на етнічній основі. Зазначені, у статті, тенденції характерні не лише для України, але і для решти світу — ситуація економічної депресії завжди і всюди негативно відбивається на долі молоді. Зазначено, що влада має глибоко усвідомити, що розбудова українського гуманітарного простору, на якому виробляється український науковий, освітній та культурний продукт, стала неодмінною умовою виживання країни. Наголошується, що для України, де впродовж чверті століття її незалежності все ще залишилися невизначеними загально значимі цінності, які б потужно об'єднували українське суспільство, послідовне опрацювання соціальної концепції безпеки України та настійне проведення відповідної гуманітарної політики набули б значення одного з вирішальних факторів становлення й збереження суверенітету нашої держави.

Ключові слова: національна ідея, Україна, нація, влада, війна, українське суспільство, соціальні концепції, держава.

Впродовж 25 років незалежності ми перейняли пошуком відповіді на хрестоматійне запитання: «Куди йдемо?». Здавалося б відповідь лежить на поверхні — вона була сформульована предтечею української демократичної думки європейського рівня Михайлом Драгомановим ще півтора століття тому: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитися тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас». Ось це визначення, як на нашу думку, і стало першою віссю координат в усвідомленні відправної точки української національної ідентичності (тут і далі курсив наш. — В.Т.).

Подальші кардинальні зрушення у самосвідомості нашого народу пов'язані з перебігом доби від Тараса Шевченка до Лесі Українки: саме тоді провідна інтелектуально-політична еліта України врешті-решт перестала вважатися «українофілами» і стала ідентифікувати себе «українцями». Цей культурно-інтелектуальний прорив знайшов своє відображення у самоусвідомленні особливості нашої вітчизняної історії — тяглості її етнічної та перервності державно-політичної традиції. Відтак Михайло Грушевський зафіксував другу визначальну вісь української національної ідентичності: «Студіюючи політико-державний устрій, ми, скільки можемо, повинні вияснити собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, чи виріс він на ґрунті народнім, чи звідкілясь був накинений. Вияснити, наскільки відповідав він потребам народним...».

Визначальною точкою перетину цих двох осьових координат — демократичної Драгоманова й народницької Грушевського — став могутній акорд утвердження держави-нації з прийняттям влітку 1996 року Конституції незалежної України. Цим актом було підтверджено кардинальні зрушення в самоусвідомленні «Українського народу — громадян України всіх національностей». Конституція України провела історичну межу між бездержавним минулим і державотворчим сьогоденням нашого народу, заклала підвалини демократичних перетворень в країні.

Настав час дієвого самоствердження на міжнародній арені. Це потягло за собою необхідність рішуче позбутися низки комплексів, що залишилися у спадок від перебування у складі Російської імперії. До таких можна віднести тривалі намагання державної бюрократії копіювати рішення та заходи Російської Федерації, схильність ряду представників чиновництва та бізнесу заповзятю рахуватися з російськими інтересами, на шкоду українським національним. Тривалий час менталітет «меншого брата» також надокучливо виявляв себе: у тяжінні скаржитися на утиски з боку Росії; ображатися, коли Росія ігнорувала українські інтереси; бачити навколишній світ насамперед очима Росії; сумніватися у власних можливостях утвердитися на міжнародній арені без підтримки чи згоди Росії.

Анексія Криму та розв'язання Російською Федерацією війни на Донбасі поставили питання ідентичності України в принципово іншу площину. Настав час усвідомити, що Росія — це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь і формувати українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. Маємо жити і творити з урахування того, що є «час

війні і час миру», бо, згідно Святого Письма, «для всього свій час, і година своя кожній справі» (Еклезіаст).

До такого рівня розуміння власного шляху в історії ми прийшли через Майдан 2004 року та Революцію Гідності 2013—2014 років. Революція гідності в Україні зримо довела, що широко відомий вислів Леоніда Кучми «Україна — не Росія» врешті-решт утвердився й закріпився в свідомості переважної більшості українських громадян як цілий історичний етап «ідентичності спротиву». Нині злобу дня визначає назріла проблема: необхідність опрацювати «ідентичність проекту майбутнього». Надаючи особливого значення подібному документу, Президент України Петро Порошенко у своїй інавгураційній промові зазначав: «А що нам конкретно треба зробити, щоб жити вільно і безбідно, жити в мирі й безпеці? Це все написано в угоді про політичну асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом. Ми разом доклали зусиль до цього документу. Тепер мрію втілити його в життя...».

Звісно, йдеться не просто про наявність Угоди «на папері», а, що більш значимо, про сприйняття цього документу в свідомості громадян України «як свого». Лиш тільки цей факт міг би засвідчити появу в нашій країні не просто «правлячого класу», а справжньої «національної еліти», яка досягла певного рівня консенсусу щодо ключових проблем поточного моменту: державність, демократія та євроінтеграція. Йдеться і про консенсус еліти у своїх рядах, і про консенсус загальнонаціональний — між народом і елітою. Лише поєднання першого з другим має забезпечити легітимність самої влади і стабільність поступу української держави по шляху євроінтеграції.

Тут було б не зайвим звернутися до досвіду інших країн так званого «третього світу», які довели свою здатність до модернізації. Вони вийшли із зони «залежного розвитку» світової периферії і перейшли в розряд хоч би «напівпериферії», все більше наближаючись до ядра капіталістичної світ-системи. Взяти хоча б Бразилію часів президента Фернандо Енріке Кардозу — блискучого інтелектуала, автора понад 20 книг, який в 1994—2002 роках змусив привернути увагу всього світу до «Бразильської моделі».

Як він пригадує, у свій час йому довелося довго переконувати колег-економістів у правильності обраного ним шляху. Адже багато з них вважали цей шлях пагубним і говорили, що не можна примусити народ сприйняти завідомо непопулярні заходи, неможливо розтлумачити суть складної комплексної реформи для більшості населення країни. «Але, — зазначав Кардозу, — я наполягав на своєму і не помилився. Метод, до якого ми вдалися, я називаю «демократичною педагогі-

кою» і до цього дня вірю в його ефективність. Виключно важливо не боятися знову і знову пояснювати народу свою політику... Це, зрозуміло, нелегко зробити, але ніколи не можна полишати спроби прихилити виборця на свій бік. Сам я залишаюся послідовним демократом і не сумніваюся: якщо ви готові представити своєму народу всю можливу інформацію і переконати його у своїй правоті усіма доступними вам методами, до вас рано чи пізно прийде успіх. Якщо ж ви вважаєте, що люди не здатні зрозуміти вас і ними слід маніпулювати заради прийняття правильних рішень, то це — початок великих неприємностей. Та ви й не доб'єтеся нічого такими методами — звичайно, якщо ми говоримо про відкрите суспільство».

Тут, як говориться, нічого додати й нічого відняти: суть легітимності влади полягає саме в тому, чи сприймає її народ «як свою», а не нав'язану ззовні. І в цьому ж її демократизм.

Трохи «демократичної педагогіки»

Час демократичних перетворень в Україні позначений низкою зрушень у суспільно-політичній свідомості. Йдеться про наукове осмислення власної ідентичності — «Ким ми були?», «Ким ми є?» і «Ким ми прагнемо стати?» — в сучасному глобалізованому світі. Питання ці, зазвичай, виникають перед кожним народом у період національного самовизначення, що й знаходить своє відображення у працях дослідників. Насамперед, засвідчують вони, проблема національної ідентичності актуалізується тоді, коли «значна кількість людей з певної спільноти вважає себе нацією або ж поводить так, нібито ця нація існує» (Хью Сетон-Вотсон). В цей історичний час кожна нація діє як «співтовариство почуттів, що знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі, і природно прагне створити її» (Макс Вебер). Більше того, вповні нормальним є те, що «будь-якій національній спільноті судилося в той чи інший момент являти себе в іпостасі «обраного народу». Цей романтичний сплеск почуттів і відповідна піднесена поведінка, як бачимо, не минула й старі нації Європи» (Етьєн Балібар).

Жити «як люди» — прагнення зрозуміле й оправдане. Тут Україна у своїх пориваннях нічим не відрізняється від інших народів світу. Інша справа — практична реалізація розбудови власної державності в ролі «обраного народу». Тут багато залежить від здатності національної еліти мобілізувати суспільство і повести його за собою. Однак, щоденна практика знову й знову спонукає нас шукати втіху в Святому Письмі, бо час лиха, що нині спіткав Україну, часто-густо засвідчує: «Знову я

бачив під сонцем, що біг не у скорих, і бій не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка — у знавців, — а від часу й нагоди залежні вони!» (Еклезіаст).

Двадцять п'ять років суверенного правління, впродовж яких нам так і не вдалося вийти на рівень ВВП 1990 року, помітно остудили наш романтичний запал «обраного народу», характерний для перших років після проголошення суверенітету. То чи ж варто дивуватися, що той небачений раніше попит на історичну літературу про нашу минувшину теж помітно упав, бо замість запитання «Ким ми були?» на порядок денний було висунуто суворе у своїй повсякденності: «Ким, ми, врешті-решт, є нині?».

І тут картина виявилася різко неоднозначною. З одного боку, всупереч заявам деяких високих керівників країни про те, що, мовляв, «віддача від науки — нуль», Україна посіла 7 місце в ТОП-15 країн з середнім рівнем доходів за якістю заявок, поданих на здобуття патентів. У загальному підсумку за динамікою кількості заявок на реєстрацію інновацій Україна опинилася в 20-ці лідерів світового науково-технічного прогресу.

Однак, з другого боку, сьогодні лише в поодиноких випадках запатентовані ідеї українських учених впроваджуються у вітчизняне виробництво. В країні не створені належні умови для роботи молодих висококваліфікованих фахівців — багато з них не можуть знайти належну роботу у своїй країні й змушені шукати її за кордоном. Що найголовніше, в державі не створені належні стимули для розвитку високотехнологічної промисловості.

Тут не треба бути великим провидцем, щоб зробити узагальнення: продуктивні сили України, хай поки що в окремих галузях, вочевидь уже переросли виробничі відносини. Питання лише в тому, коли набереться «критична маса» нового покоління, що рішуче поставить на порядок денний проблему суспільної модернізації. В усякому випадку уже складається класична передумова того, що Збігнев Бжезінський охарактеризував як «глобальне політичне пробудження», де новітні «потенційні революціонери» — студентство й молоді спеціалісти — «являють собою еквівалент войовничого пролетаріату XIX і XX століть».

Останнім часом відбулися певні зрушення й в іншій площині самоідентифікації — «Ким ми були?». Зокрема йдеться про осмислення новітніх даних генетики у визначенні «портрету нації» через ДНК, коли вчені зіставляють прадавні ДНК із викопних решток людей минулих тисячоліть із сучасним «геномом нації». Методика професора Кем-

бриджського університету Пітера Форстера дає можливість зазирнути в родословну кожної людини на 10 а то й на 30 тисяч років вглиб віків і віднайти її антропологічні корені. Нічого сенсаційного в цій програмі не міститься. Приміром, французам не треба доводити, що вони є нащадками галів, хоча у своїй самоназві відштовхуються від германського племені франків. І в цьому теж немає нічого сенсаційного. Зовсім іншу реакцію подибуємо ми, коли справа доходила до походження українців. Як це не прикро, тут міфологія все ще розквітає буйним цвітом! Не дивно, що на людському марновірстві намагаються нагріти руки політичні маргінали.

А тому не може не радувати той факт, що замість спекулювати на понятті «арії», останні наукові дослідження засвідчують, що свій вклад у генофонд сучасних українців внесли й трипільці з кельтами, й угро-фіни з варягами, й скіфи з арабами. А це спростовує будь-які домисли — чи то про «вищість», чи то про «меншовартість» українців — ми просто є нащадками автохтонного населення, яке має довгі тисячоліття історії на своїй землі, так само як й інші народи на своїй.

Проте слід зважати на одне аж надто важливе для науки застереження: будь-яке прив'язування біологічного носія спадковості до етносу є невірним по суті. Тут мова йде про різні системи координат: генофонд визначає лише концентрацією генів у певному ареалі, а належність до того чи іншого народу визначається самосвідомістю людини. Гени дозволяють слідкувати за ходом біологічної популяції впродовж віків і тисячоліть. Однак почуття спільності історичної долі етносу, а згодом нації, ґрунтується на феномені колективної суспільної свідомості, феномені культури.

Радує те, що останнім часом ми все далі відходимо від байок різноманітних «гуру» і все більше опираємось на дані науки. А вона стверджує: «Жодна нація не володіє етнічною базою від природи, нації набувають її в міру того, як соціальні формації націоналізуються, як населення, котре вони включають чи розподіляють або ж над яким панують, «етнізується», тобто починає уявляти себе в минулому чи майбутньому так, нібито воно утворювало природне співтовариство, яке має ідентичність витоків, культури й інтересів, що стоїть вище індивідів та соціальних умов. Ця вимішлена етнічність не просто так співпадає з ідеальною нацією, що стає об'єктом патріотизму, однак етнічність для ідеальної нації необхідна, тому що без неї нація залишиться всього лише ідеєю чи добровільною абстракцією: патріотичний заклик не мав би адресата» (Етьєн Балібар).

Коли відштовхуватися від визначення Ернеста Ренана в його знаменитому есе «Що таке нація?», то поняття «нація» належить скоріше до

сфери соціальної психології, культури й моралі, а вже звідти — до політики. Щоправда, лише політики мають дати відповідь на третє запитання самоідентичності — «Ким ми хочемо бути?». А це вимагає як здатності політичної еліти представити народу конкретний суспільно-політичний проект на майбутнє, так і наявності політичної волі задля реалізації цього проекту. Як зазначав Е. Ренан, «нація — це кінцевий результат тривалої роботи, жертвовності й відданості... Спільна слава в минулому; прагнення разом здійснити ще раз щось велике в сучасному — ось головна умова для того, щоб бути нацією... Нація — це велика спільнота, створена розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжити життя спільноти. Існування нації... — це щоденний плембсцит».

Звісна річ, жодне визначення нації, не може претендувати на істину в останній інстанції. Це стосується і складових цього поняття у викладі Ренана, який зробив акцент на «вольовій» іпостасі цього поняття. Але чи досить волі, коли забракло сил і ресурсів? І тут нам в нагоді знову стає досвід історії, який засвідчує істинність положення, що динаміку суспільного поступу визначає, врешті-решт, потенціал напруги між набутим досвідом нації та горизонтом її устремлінь. Доводиться зважати на те, що чим менш осмисленим є досвід минулого, тим більш утопічними стають проекти на майбутнє. І навпаки — чим вищий рівень самоусвідомлення власного досвіду, тим реалістичнішими при самовизначенні нації стають конкретні плани і завдання її модернізації.

Отже, на межі третього тисячоліття, в пограничній ситуації «гібридної війни» перед Україною у весь зріст постала проблема визначення своєї національної ідентичності. І кожен із нас, і суспільство в цілому мають зрозуміти й оцінити, яке місце ми посідаємо в сучасному світі, наскільки унікальним і неповторним є пройдений ними шлях. Врешті-решт, усі ми перейняті турботами про майбутнє — що нам суджено в майбутньому. Не буде перебільшенням сприймати наш час як епоху ідентичності — пошуку кожною людиною уявлення про самоцінність людського життя в його співставленні з цивілізаційними надбаннями, культурою та історією як минулих, так і нині суцїх поколінь.

Ця незбагненна нація: «етнічна» чи «громадянська»?

Поняття «ідентичність» навряд чи стало б таким популярним, якби до нього не долучився прикметник «національна». А до того ж про акту-

алізацію національного чинника часто згадують у негативному контексті, наголошуючи на численних міжетнічних, расових та міжконфесійних конфліктах у багатьох регіонах світу. Пригадується, як у останні роки існування Радянського Союзу на різноманітних політнавчаннях партійних пропагандистів можна було почути такі сентенції: «є нова історична спільнота — радянський народ, а усі ті нації — то видумка націоналістів».

Радянський лад відійшов у минуле, а тим часом національний фактор у формі «вибуху етнічності» став повсякденною реальністю. Більше того — національна ідентичність стала зворотною стороною нестримного і неоднозначного процесу глобалізації. З одного боку, процес глобалізації вторгається у наше повсякдення, руйнує і підпорядковує собі традиційний спосіб життя. Але з другого боку, ця ж глобалізація спонукає до відтворення наявних і породження нових резервів соціального існування людства. Позиціонуючи себе в ролі дуальної опозиції до процесу «глобалізації», оця всюдисуща «національна ідентичність» виступає як самоописання, самопрезентація нації до зовнішнього світу, що передбачає оцінку як «себе», так й «інших». У підсумку, ми спостерігаємо своєрідний парадокс, коли національна ідентичність актуалізується самим процесом наростання світового глобалізаційного процесу або й усупереч йому.

Цей процес має свої глибокі психологічні корені. У сучасному глобалізованому світі людина всі більше губиться у різнонаціональних міських агломераціях, у велелюдному вуличному натовпі, втрачає відчуття своєї людської «самості». Старі універсальні структури й інституції підтримання соціальної згуртованості часто виявляються недейовими. Йдеться передусім про різноманітні соціальні, корпоративні, політичні й релігійні форми колективної ідентичності, які або ж ослабли, або настільки обюрократилися, що втратили свою духовну, сакральну сутність. За цих умов етнічні структури виявилися здатними плекати в людях ціннісні орієнтації, більше того — забезпечувати почуття стабільності й безпеки — аж до фізичного захисту. Культура й моральна спадщина поколінь повертають свою роль і значимість у житті людини й суспільства, оскільки, врешті-решт, «не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства» (Микола Бердяєв).

Однак не все так просто й однозначно. Проблема національного самоусвідомлення ускладнюється тим, що в добу індустріалізму в Україні, як в СРСР в цілому, так і не було сформовано громадянське суспільство. На практиці за умов радянської дійсності абстрактно-правові засади впроваджувалися в життя тоталітарним партійно-державним

репресивним апаратом. Тому, здобувши незалежність, Україна мала пройти в «наздоганяючому режимі» дві фази суспільного розвитку, притаманні індустріальній добі: 1) становлення громадянського суспільства; 2) завершальний етап формування національної самосвідомості. Водночас ми маємо відповісти й на виклики ґлобалізму з їх гіпертрофією споживацьких потреб «золотого мільярда», для задоволення яких потрібно мобілізувати енергетичні, сировинні, природні, екологічні й інші резерви всієї планети. І тут тяжіння до осмислення національної ідентичності стало сприйматися як свого роду прагнення зберегти цілісність морального образу окремої людської особистості та традиційних людських спільнот перед загрозою нівелювання з боку такої «універсальної» цінності капіталізму, як гроші. Саме на цій основі в Україні спалахнув інтерес до європейського досвіду утвердження «соціального солідаризму» і наповнення його сучасним розумінням «національної ідентичності».

Оскільки формування громадянського суспільства в нашій країні відбувається вкрай повільно й неоднозначно, дехто вже готовий оголосити про провал здійснення проекту громадянської нації в Україні як територіально-політичного утворення. Натомість суспільна увага на повертається до проекту розбудови нації лише на етнічній основі. Деякі дослідники, навпаки, наголошують на принциповій різниці між двома типами націоналізму: етнічний націоналізм, мовляв, заснований на ідеології винятковості й заперечення багатоманітності, а громадянський націоналізм ґрунтується на ідеології солідарності й визнання багатоманітної єдності.

На нашу думку, постановка питання — «або політична, або етнічна» основа нації — є некоректною, такою, що штучно драматизує проблему. Національна свідомість, як відомо, не одновимірна. Вона має, принаймні, два аспекти. Перший — громадянський: нація складається з громадян, які прямо чи опосередковано беруть участь у створенні законів, їх прийнятті та в процесі управління через місцеві й центральні органи, суди, а також політичні партії та різноманітні добровільні товариства. Тому доцільно говорити саме про «громадянську» а не «політичну» націю, бо неполітичних націй взагалі не буває, а нація є етносом, який утверджує свою національну державу.

Разом з тим, було б некоректно відкинути другий аспект — етнічний. Нація є спільнотою людей, об'єднаних однією мовою, культурою, традиціями, історією, економікою і територією. Інтелектуальний світ чудово розуміє специфіку регіонів і окремих країн. У деяких націях перший аспект переважає над другим: наприклад, французи, швейцарці й аме-

риканці — нації насамперед «громадянські», тоді як німці й східноєвропейські народи — швидше «етнічні».

Утім, поняття «громадянська нація» та «етнічна нація» є лише своєрідними «ідеальними типами», які в чистому вигляді майже не трапляються в житті. Вироблення оптимального підходу до визначення національної ідентичності може, на нашу думку, стати основним для забезпечення сталості й злагоди в суспільстві, а також запорукою міцності держави не в меншій мірі аніж конституція, армія й надійно захищені кордони. Адже громадянин такої спільноти бере на себе відповідальність перед минулими й майбутніми поколіннями, приймає історичну версію спільного минулого з його драмами й здобутками, готовий словом і ділом прискорювати досягнення поставленої мети. Для нас соціокультурне ядро країни та її цивілізаційну сутність становлять насамперед люди, які не мислять себе поза історичним досвідом свого народу, сприймають соціонормативну культуру спільноти — її розуміння «добра» і «зла», «правди» і «кривди», «красивого» і «огидного» — як свою власну, з повагою ставляться до своєрідності національних меншин.

Певна річ, чинник націоналізму варто постійно тримати в полі зору, оскільки саме радикальний фундаменталістський націоналізм несе загрозу державі й суспільству загалом. З одного боку, він може виступати від імені меншин, що бажають вийти із спільної держави шляхом збройної сецесії, а з іншого — від імені більшості, оголосивши державу власністю лише однієї групи і тим самим породивши упередженість меншин і регіонів щодо української держави. Отож, ідеальною, як на наш погляд, є ситуація двох рівнів ідентичності — громадянської та етнічної, коли культура, мова й релігія більшості виступають ядром культурної сфери суспільства, довкола якого й формується нація як громадянське багатоетнічне утворення.

Сферою, у якій також відбувається самоідентифікація України, є переосмислення власних здобутків і втрат на шляху розбудови української незалежної держави. Ідеться про ідентичність щодо «самої себе», принаймні в контексті адекватності результатів реформування України, з одного боку, до задекларованих цілей політичного класу та соціальних очікувань широких народних мас — з іншого. Тому проблема набуття національної ідентичності в процесі самоописання й самопрезентації України залишається й досі актуальною. Більше того — вона потребує нагального розв'язання в контексті євроінтеграції і набуття повноцінної європейської ідентичності. Тут доречно послатися на авторитетне судження відомого науковця-економіста, члена Римського

клубу Б. Гаврилишина: «Потрібно, щоб ми були кваліфіковані згідно з копенгагенськими критеріями: треба піднести ефективність економіки, підняти соціальні стандарти — ми тоді були б абсолютно нормальною державою і мали б вільний ринок з ЄС, навіть якби з якихось причин і не ставали членами ЄС».

Сьогодні ми виходимо з того, що нинішня потреба в ідентифікації України зумовлена необхідністю «усвідомити себе», зміцнити позиції й знайти союзників, зрештою — відобразити світ у системі впорядкованих образів і смислів. Суспільство матиме можливість успішно подолати період «розрухи в головах» лише тоді, коли ідентичність інтерпретуватиметься через структуру образів і смислів спільності історичної долі нашого народу, його високої духовності й культури, через колективне «МИ» як спільноти, що утверджує громадянське суспільство й реалізує проєкт європеїзації суспільного життя.

Цей висококонкурентний і немилосердний світ

І в цьому контексті важливість Угоди про асоціацію України і Європейського союзу важко переоцінити. Вона закладає рамки для співробітництва між сторонами, що домовляються. Ту сферу співробітництва, яка обіймає розвиток політичних, торговельних, соціальних, культурних зв'язків та зміцнення безпеки. Як це заведено, Угоди про асоціацію Європейський Союз укладає в обмін на зобов'язання тої чи іншої держави щодо здійснення нею політичних, економічних, торговельних і судових реформ. І лише в обмін на виконання цих умов асоційована держава може отримати безмитний доступ до деяких, а то й усіх ринків ЄС (зокрема до ринку сільськогосподарських продуктів), а також фінансову чи технічну допомогу.

Все це так, але Угода являє собою документ на тисячу сторінок, які, зрозуміла річ, ніхто із простих громадян України читати не буде — це справа спеціалістів. Однак виконання цього документу буде стосуватися кожного. Але, як це не прикро, в короткотривалій перспективі життя наше навряд чи стане кращим, оскільки будь-який процес адаптації завжди болісний. І до цього ми маємо бути готовими. Поліпшення може наступити лише в середньостроковій, а то й довгостроковій перспективі. І щоб стійко перенести найближчий період адаптації, необхідно хоча б в загальних рисах зрозуміти, що іншого нам не дано, що будь-які напівзаходи будуть лише погіршувати ситуацію і відтягувати процес оздоровлення.

А для цього необхідно усвідомити, що нинішнє українське суспільство тяжкохворе, що воно перебуває в стані загострення кризи. А криза,

як відомо, у перекладі з грецької — рішення, поворотний пункт, або стан, для котрого існуючі до того засоби в досягненні мети за існуючих умов стають неадекватними.

З одного боку, ми маємо прийти до розуміння того, що нинішній світ жорсткий, висококонкурентний і за великим рахунком несправедливий. Капіталістична система об'єднує в собі три складові: ядро, напівпериферію та периферію. Між ними складаються відносини «залежного розвитку»: шляхом нееквівалентного обміну виграє ядро (розвинуті капіталістичні країни); периферія програє («третій світ»), а напівпериферія (наприклад, так звані країни БРІК — Бразилія, Росія, Індія й Китай) посідають проміжне становище. В силу специфіки, і в цьому трагізм ситуації, Україна перебуває в зоні «подвійної периферії»: коли Росія (попри всю її конфронтаційну політику) є фактично напівпериферією Європи, а Україна до недавнього часу скотилася була до рівня периферії Росії.

Однак, з другого боку, як зазначав у інаугураційній промові Петро Порошенко, «європейська демократія для мене — найкращий спосіб державного правління, винайдений людством». А тому нічого дивуватися, «що на відміну від нас країни європейської спільноти побудували економіку вільної конкуренції. Нових ідей, ділової ініціативи, наполегливої праці, постійного самовдосконалення. Так буде і в Україні».

А поки що доводиться виходити з того, що є: враховуючи особливості періоду «дикого капіталізму» і специфіку олігархічно-бюрократичного корпоративізму, що домінували у нашій країні тривалий час після проголошення незалежності. За такої спадщини Україні як представниці світової периферії не позаздриш — вона фактично приречена на режим виживання в ролі «внутрішньої колонії» своїх же таки олігархів та «зовнішньої залежної території» міжнародних транснаціональних корпорацій, які викачують із неї фінанси, переводячи їх в офшорні зони. Хоча все це є самоочевидним і вкрай гнітюче сприймається населенням України, однак сьогодні, коли ми сповнені рішучості вступити в новий етап свого розвитку, не зайвим буде й проілюструвати глибину та розповсюдженість кризи, якої зазнала наша країна.

Так, досліджуючи обсяги не задекларованих світових фінансів на замовлення міжнародної неурядової організації «Tax Justice Networks» (Мережа податкової справедливості), екс-головний економіст «McKinsey & Co» Джеймс Генрі повідомляє, що за 20 років незалежності України на офшорні рахунки було виведено 167 млрд. дол. (при цьому Генрі вважає свою оцінку консервативною, оскільки вона враховує лише економічні активи, нехтуючи нерухомістю, яхтами та предметами мистец-

тва). А ще останнім часом із України було виведено додатково 70 млрд. дол. Саме про це було заявлено прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком із трибуни Верховної Ради України: «За останні три роки із фінансової системи України на офшорні рахунки було виведено у загальному підсумку близько 70 млрд. дол. США. Виводилися кошти, які бралися як кредити під державні гарантії й розкрадалися представниками попереднього уряду». Що й говорити — одні лише ці цифри яскраво демонструють рівень деградації колишньої політичної влади в Україні, що й викликало врешті-решт феномен Євромайдану.

Звичайно, тут слід враховувати й той факт, що частина грошей із офшорних зон поверталася в Україну у вигляді інвестицій, які офіційно значилися як «закордонні». Тобто, кошти в принципі не розтанули як дим, вони просто змінювали «порт прописки», і було б справедливо, щоб хоча б якась частина із них була повернута в Україну у вигляді податків. Однак окремі заклики запровадити відповідний податок якось швидко затухали в системі олігархічного корпоративізму, притаманній для пострадянського простору.

Україна в цьому процесі виведення коштів не одинока. Із інших пострадянських регіонів також значна частина засобів була отримана в результаті несправедливої приватизації державних активів у «лихих» 1990-ті роки, а потім виведена в офшори. Як стверджує згадуваний вище Джеймс Генрі, із Росії, наприклад, за два десятиліття незалежності теж було виведено майже 800 млрд. дол. через офшори. І в цьому процесі пострадянська бюрократія й західні «акули капіталу» знайшли повне взаєморозуміння. Описуючи механізм їх «зчіпки», професор Каліфорнійського університету (Берклі) Мануель Кастельс на прикладі Росії показує, що «групи інтересів» нуворішів — особливо менеджери кампаній і урядові апаратники, — які очолили процес приватизації на пострадянському просторі, утримали найціннішу власність під своїм власним контролем. При цьому вони занизили ціни акцій приватизованих кампаній з тим, щоб запропонувати суттєвий прибуток іноземним партнерам у обмін на швидко отриману готівку, яка найчастіше осідала на їх банківських рахунках.

Приклали руку до розвалу пострадянської економіки, зазначає Кастельс, і зарубіжні наукові консультанти внаслідок безвідповідальних рекомендацій на шляху впровадження фундаменталістської політики вільного ринку з боку Міжнародного валютного фонду. Вони консультували політично недосвідчених пострадянських економістів, які раптово опинилися на командних постах внаслідок паралічу держав «нової демократії», що погрузили в заплутаних інтригах між політични-

ми фракціями, де розбухались політичні амбіції. У результаті взаємодії внутрішніх і зовнішніх груп інтересів, кримінальна і напівкримінальна економіка виросла до пропорцій, нечуваних у розвинутих капіталістичних країнах, встановлюючи зв'язки із світовою кримінальною економікою і перетворюючись в фундаментальний фактор як всередині власних країн, так і на міжнародній арені.

Означена модель суспільної трансформації практикувалася практично на всьому пострадянському просторі, в тому числі і в Україні. У підсумку утворилася широка зона «периферійного капіталізму», яка цілком вплелася в систему економічної взаємозалежності, забезпеченої мережевими інформаційними інструментами гнучкого реагування на рівні «давоських хлопчиків» з метою прийняття ними доленосних для світу рішень.

Однак технологічно приваблива для управління мережева система сучасного капіталізму виявилася не такою вже й привабливою в гуманітарній площині на рівні конкретної людини праці. Так, їй була зовсім байдужою подальша доля переважної частини пострадянського простору. Власне, як і доля решти світу за межами «золотого мільярда». Те, що соціальна нерівність досягла в сучасному глобалізованому світі воістину фантастичних масштабів, вразило в січні 2016 року навіть бувалих аналітиків Всесвітнього економічного форуму в Давосі. А й дійсно — 50% загальносвітового багатства нині належить «елітному» 1% найбагатших людей, ще майже 45% належить досить вузькому прошарку достатньо заможних людей, які складають одну п'яту частину населення Землі. Решті ж усього людства — а це десь 80% населення світу — належить лише близько 5% глобальних статків.

За умов, що склалися, виникає запитання: чи існує якась можливість для України вийти із зони периферії та, перемістившись ближче до ядра капіталістичної світ-системи, набути хоча б статусу напівпериферії? В цілому, перспективи тут не надто оптимістичні. Ще в 2009 році український академік Валерій Геєць попереджав урядові кола про те, що із 133 держав, що посіли місце у списку після «великої двадцятки» (G-20), всього 20 країн за останні 50 років змогли скоротити своє відставання від країн-лідерів. Решта 113 держав не змогли просунути вперед. Більше того — 43 із них володіють лише формально державною атрибутикою, потрапивши у повну залежність від транснаціональних та регіональних корпоративних кланів. Україна, що перебувала в той час у числі названих 113 відстаючих держав, очутилася перед більш ніж очевидною загрозою потрапляння в число 43 квазі-суверенних держав. І не в останню чергу через дефіцит суспільної дові-

ри до державних інституцій, внаслідок чого не було можливості вивести із тіньового обороту як мінімум 40% ВВП, чи залучити в економіку заощадження своїх громадян, які були ретельно сховані від своєї «рідної» криміналізованої держави.

Звичайно, у світовій практиці були виключення, коли ядро капіталістичного Заходу вважало за доцільне підключити якусь державу із зони периферії чи напівпериферії у зону, ближчу до центру. Так, наприклад, у повоєнні роки світ був вражений німецьким чудом, а за ним — японським, південнокорейським чи тайванським. Однак тут не останню роль відіграли складові феномену холодної війни — окупаційний американський режим плюс широкі інвестиції в інноваційне чи масове виробництво зробили свою справу.

Про це досить відверто визнав Крейг Калхун — президент американського Social Science Research Council, що відає фінансуванню соціальних досліджень. Як вважає цей дослідник, існує хибний погляд, згідно якого усе, що відбувається всередині країни, цілком і повністю залежить від того, добре чи погано управляється, а значить і розвивається ця держава. Насправді ж «успішний чи неуспішний розвиток окремої держави багато в чому визначається не її власною волею до перемоги, а тим, чого від неї хоче решта світу і наскільки він дозволяє їй успішно розвиватися. Ось вам приклад. Якщо ми хочемо пояснити економічний успіх Південної Кореї, то, ймовірноше за все, ми будемо робити це, оперуючи такими фактами, як висока норма накопичень, трудова дисципліна й вдала технологічна імітація. Однак насправді ви маєте розглядати розстановку політичних і економічних сил у світі, яка привела до появи у Кореї можливості досягти усіх цих успіхів».

У нашому випадку ситуація поки що протилежна. З боку України останнім часом активно демонструється готовність до прийняття своєрідного «плану Маршалла», однак з боку Заходу якогось певного сигналу у відповідь поки що не поступало. Більше того — у зв'язку з невизначеним статусом на вершині політичної піраміди України (відсутність легітимного президента до виборів у травні 2014 р.), Брюссель став було маневрувати з підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом — розбивши Угоду на частину політичну і економічну. Не виключено, що європейці на той час просто сумнівалися в здатності України реалізувати цей важливий документ. Слабкість українського уряду тоді їх просто лякала. За існуючої кризової ситуації вистраждана з таким трудом Угода могла бути проваленою, або ж, у всякому випадку, дискредитованою. За цих умов, звісна річ, мали

бути зроблені відповідні кроки з українського боку на шляху утвердження демократії.

Характер виборів Президента України продемонстрував консолідацію усіх патріотичних, проукраїнських, проєвропейських сил: «Навколо ідеї незалежності, свободи, гідності, правової держави, європейської інтеграції об'єдналася вся Україна і все світове українство. Народ свого вагоме слово сказав. Під час революційних подій. Під час спротиву агресії. Під час виборів. Тепер черга — за нами, за владою».

Але й владі тут не позаздриш. Не в останню чергу їй доводиться шукати взаєморозуміння з представниками великого капіталу. Хоча б для того, щоб заручитися їх підтримкою щодо зміни правил гри, які до останнього часу культивувалися олігархічним капіталізмом. Чи підтримають олігархи курс на демократизацію країни? Поки що все не так однозначно. Судячи із загострення ситуації в Донбасі, там відбувається подвійна гра, коли ті чи інші фінансово-промислові групи намагаються виторгувати в урядових кіл пільгові умови для ведення свого бізнесу. Отже, залишається не лише сподіватися, але й докладати максимальних зусиль. Президент України Петро Порошенко це усвідомлює: «ми здолаємо всі труднощі. Відстоїмо територіальну цілісність нашої держави, забезпечимо мир та спокій. Нас уже ніхто не оберне в рабів криміналу та бюрократії, в прислужників колоніальної влади».

Глобальне політичне пробудження

А чи нема тут якогось елемента нездійснених надій і сподівань? Далєбі що ні. Як говорив у свій час Віктор Гюго, «можна протистояти нашестю армій, але неможливо зупинити ідею, час якої прийшов». Щоправда, закономірно виникає запитання: а чи прийшов для нас цей час? І друге: а яка ж магістральна ідея нашого часу?

Не претендуючи на оригінальність, пошлемося на авторитет Збігнева Бжезінського. Магістральною ідеєю XVIII—XIX століть, вважає він, була ідея свободи. В XX столітті — ідея захисту демократії від тоталітаризму. А в XXI столітті лідируюче місце посіла ідея універсальної людської гідності. Універсальність останньої ідеї полягає в тому, що вона, з одного боку, вміщує в собі ідеали свободи і демократії, а з другого — принципи поваги до культурного розмаїття і націленості на ліквідацію соціальної несправедливості. У цьому й полягає суть і основний напрям «глобального політичного пробудження».

Що ж являє собою це «глобальне політичне пробудження», яке піднесло ідею універсальної людської гідності? Адже і в Україні, за оцінкою

Петра Порошенка, «переможна Революція гідності змінила не лише владу. Країна зробилася інакшою. Іншими стали люди. Настав час невідворотних позитивних змін».

За роки незалежності в Україні виросло нове покоління, яке налаштоване на максимальну реалізацію свого потенціалу. Однак, ситуація не лише в Україні, але й у всьому світі складається так, що для одних перспективи можуть бути навіть блискучими, але для інших досить невизначними. Як зазначає Мануель Кастельс, за допомогою сучасних інформаційних технологій, провідні транснаціональні компанії можуть відшукати й найняти необхідних для фірми людей, якщо вони, умовно кажучи, будуть перебувати навіть у Сахарі. І навпаки, ці фірми не інтересуються тими людьми і регіонами, які не втягнуті в сучасне інноваційне чи масове виробництво і не являють собою інтересу для глобального капіталу ні в ролі виробників, ні в ролі споживачів.

Відчайдушні спроби деяких депресивних регіонів світу стати частиною глобальної економіки, уникнути маргіналізації нашоухуються на те, що міжнародна організована злочинність намагається використати їх для зміцнення позицій світової кримінальної економіки. У сфері промислового виробництва часто-густо цей сегмент робочих місць посідають спеціалісти, які за інших обставин не мали б взагалі шансів влаштуватися на роботу. Відсутність конкуренції з боку більш освічених людей занижує їх мотивацію до підвищення професійного рівня — бо ж замінити цей контингент малокваліфікованої робочої сили практично ніким.

У підсумку на периферійному ринку праці України зримо проявила себе тріщина загального глобального розколу. Вона утворилася між традиційним індустріальним «родовим» трудом, з одного боку, і «самопрограмованим» трудом нового інформаційно підготовленого покоління — з другого. А лінію вододілу між ними (що поглиблюється) проклала освіта. Для представників «самопрограмованого» труда на перший план виходить освіта як можливість і здатність «перепрограмувати» себе відповідно до безкінечних змін і нових завдань в процесі удосконалення й ускладнення виробництва. Однак, для цього контингенту новітніх спеціалістів необхідне й нове інноваційне виробництво. А замість нього в Україні все ще працює старе, що залишилось від радянських часів «трофейне» обладнання, на котрому працюють старші за віком представники «родового» труда, яких ніщо не стимулює до «самопрограмування» й підвищення знань.

Зазначені тенденції характерні не лише для України, але і для решти світу — ситуація економічної депресії завжди і всюди негативно відби-

вається на долі молоді. Так, Лайза Кан, економіст з Єльської школи менеджменту, порівняла кар'єру випускників університетів, які закінчували навчання в роки безробіття, з кар'єрою тих, чий випуск припав на період економічного піднесення. Ті, кому не поталанило, показали у підсумку набагато гірший результат, причому не лише у перші роки після закінченні університету, але і впродовж усього життя.

Коментуючи зазначену тенденцію, лауреат Нобелівської премії Пол Кругман пише: це і є «руйнівний ефект тривалого безробіття: якщо людей, котрі тривалий час залишаються без роботи, починають розглядати як нездатних її знайти, в довготривалому плані це призводить до скорочення ефективної сили економіки, а відтак, до зменшення її продуктивності. Десь у такому ж становищі виявляються випускники університетів, які змушені погоджуватися на роботу, що не вимагає отриманих ними при навчанні професійних навичок: час іде, і вони можуть відкрити для себе, що зведені до рівня некваліфікованих працівників, в крайньому разі, в очах потенційних працедавців, що робить освіту непотрібною».

Проблема погіршується тим, що коли — і якщо — економіка врешті-решт починає відновлюватися, вона стикається з обмеженнями виробничої здатності. Стає зрозумілим, що без зміни політичного курсу економіка ще довго буде залишатися кволою. І така тенденція аж ніяк не радує нинішнє керівництво України. Десятки і сотні тисяч людей постійно знаходять і втрачають своє робоче місце, часто скочуючись в структури тіньової, якщо не кримінальної економіки. Все це переростає в людські кризи, провокує хвороби, тяжіння до наркотиків/алкоголю, загрожує втратою заощаджень і потраплянню в кредитний капкан. Збільшується прошарок людей, де грань між соціальними виключенням і щоденним виживанням все більш розмивається. Частина колишнього радянського сегмента спеціалістів і науково-технічних працівників все ще намагається утриматися на плаву, не скотитись до рівня люмпенізованої робочої сили соціально недієздатних людей. Разом з тим, стихійно вибудовується справжня спіраль виштовхування людей з виробничого циклу (та й справжнього соціального виключення), яка веде до особистісної деградації.

Розкол в соціальній структурі робочої сили вніс з собою і політичне протистояння молоді: освіченої, з одного боку, і малоосвіченої молоді — з другого. Цей розкол зримо поглиблює розмивання не лише залишків класової, але й національної солідарності. Але увесь трагізм ситуації полягає в тому, що цей освітній ценз провокує соціальне виключення одних і других. З одного боку, суспільству виявляються непотрібними

освічені й потенційно креативні представники майбутнього постіндустріального суспільства (їх цінність і значимість як виробників/споживачів не затребувана чи примітивно ігнорується). І навпаки, з другого боку, малоосвічена молодь депресивних регіонів теж часто-густо залишається без роботи і примітивно використовується в ролі «штурмовиків», що відстоюють ідеали віджилих форм індустріального суспільства. У свій час, і одні й другі опинилися на Майдані. Лише студентство провідних університетів ми побачили по один бік барикад на Євромайдані, а малоосвічену молодь депресивних регіонів країни, так званих «тітушок» — по другу на Антимайдані.

Ось цей клубок проблем і засвідчив нам, що об'єктивно народжені на переломі тисячоліть «міленаріуми» (як освічені, так і малоосвічені) політизуються щоденно і щогодинно. Лише одні стали розуміти, що коли не візьмуться за політику, то політика візьметься за них. Адже не дарма одним із найчастіше використовуваних понять в часи інтерв'ю на Майдані було — «ДІСТАЛИ». Одначе є й інші — молодь, яка живе «по поняттям», які привили їм куратори депресивних регіонів. Обидві ці групи молоді поставлені перед вибором альтернативи: яка система влади і форма державності є для них найбільш прийнятною? Судячи з усього, вузькоспеціалізований труд, пов'язаний з індустріальним виробництвом, конвеєром — тяжіє до «сильної руки». І навпаки: «самоорганізований» труд інформаційного суспільства тяжіє до децентралізації владних повноважень і утворення сучасної геометрії влади.

Осмыслиючи все пережите, чи можна було в цій ситуації ставити запитання: «хто кого»? Адже це — два контингенти переважно молодих громадян однієї і тієї ж України? Саме їм було суджено жити разом і адекватно відчувати на собі «спільність історичної долі». Необхідно було аж надто постаратися, щоб розбудити ненависть в цих молодих серцях, переслідуючи свої власні корисливі інтереси і відсікаючи тим самим Україну від цивілізованого світу. А потім ще й звинувачувати «міленаріумів» у екстремізмі!

Нинішнє керівництво України виявляє усе більшу стурбованість і навіть тривогу, викликану економічними кризами і соціальним виштовхуванням молоді із суспільних процесів. У своїй інаугураційній промові Президент України Петро Порошенко чітко визначив майбутній магістральний тренд досягнення суспільної консолідації: «Наявність роботи — це те, що дає людині можливість жити безбідно. Найбільше професійне задоволення я досі отримував саме від створення робочих місць. Що може втішати людину більше, як праця та гідна зарплата за неї? Робочі місця мають організувати підприємці. А от справи глави

держави — це забезпечення таких умов, коли ніхто і ніщо не заважає працювати. Держава цінуватиме вклад роботодавця та платника податків в економіку та соціальну сферу. Забезпечення людей роботою та гідною оплатою — це перша гарантія внутрішнього миру та національної безпеки. Хоча управління економічними процесами належать до компетенції вільного ринку або Уряду, Президент як гарант Конституції зобов'язаний забезпечити умови для інноваційної економіки та соціальної справедливості. Справедливий розподіл багатства — це нагальна вимога часу. Але перш ніж національне багатство ділити, його треба примножити. Україна має все необхідне, щоб забезпечити людям європейський добробут».

Таким чином, наше суспільство все більше наближається до консенсусу — його вже не влаштовує авторитарна політична мобілізація. Всупереч складності й неоднозначності поточного моменту в Україні, ми маємо чітко усвідомити, що в довготривалому плані лише демократична участь може бути найліпшою гарантією як соціального прогресу, так і політичної стабільності.

Про імператив толерантності

У нинішньому глобалізованому світі характер загроз безпеці людини не просто змінився — він суттєво наростає, набирає небачених раніше рис і нових джерел походження. Свідчення тому є й нинішня ситуація в Україні та довкола неї. «Гібридна» форма воєнного конфлікту на південному сході України засвідчує, по-перше, що не існує чіткої межі між національною і міжнародною безпекою. А, по-друге, воєнний фактор стає лише одним із багатьох складових національної та світової стабільності, таких як: економічний розвиток, суспільно-політична зрілість суспільства, захист навколишнього середовища і збереження природних ресурсів, забезпечення дотримання прав людини тощо. По-третє, насилля дедалі більше виступає під личиною ненасилля, а то навіть й миротворчості. На цей феномен було звернуто увагу президентом Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) Клаусом Швабом в Давосі 2016 року: в наші дні й надалі «буде все більше стиратися різниця між такими поняттями, як війна і мир, воююча і невоююча сторони, і навіть насилля і ненасилля».

Недооцінка усіх цих факторів стає чинником загрози як національній безпеці України, так і світу в цілому. Все це засвідчує необхідність опрацювання нової — соціальної — концепції безпеки, що враховувала б її гуманітарні, культурні й соціальні аспекти.

Одним із провідних пунктів такої соціальної концепції безпеки мав би стосуватися національної ідентичності в контексті культивування в українському суспільстві терпимості й довіри між людьми, або, іншими словами, плеканні толерантності міжлюдських відносин. В Декларації принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995 р.) це явище визначається як «цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляє себе в праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, в забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманіття різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співробітництва між людьми, що відрізняються зовнішнім виглядом, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями». Визначення толерантності в Преамбулі Статуту ООН також тлумачиться в подібний спосіб: «проявляти терпимість і жити в мирі один з одним, як добрі сусіди». Тобто, толерантність розглядається як умова успішної соціальної інтеграції в систему суспільних відносин, що полягає в умінні жити в гармонії як самому з собою, так і зі світом людей — як на мікро-, так і на макрорівні.

Це, так би мовити, той ідеал, до якого маємо прагнути, але досягнення якого вимагає часу й терпіння, з огляду на конкретну фазу суспільного розвитку тієї чи іншої країни, яка й забезпечує відповідну ресурсну, соціально-політичну та правову базу для реалізації поставлених завдань.

Йдучи по шляху євроінтеграції та творчого осмислення набутого європейського досвіду, було б легковажно бачити лише позитивні досягнення Європи, нехтуючи при тому наявними ризиками й загрозами, з якими зіткнулися країни Заходу у сфері гуманітарної політики, в тому числі утвердження толерантності на шляху «мультикультуралізму». Досить нагадати виступ прем'єр-міністра Великобританії Девіда Кемерона на 47 міжнародній конференції з безпеки в Мюнхені (2011 р.), де постало питання про незахищеність людини внаслідок зростання несправедливості і недотримання її прав. Аналізуючи стан справ у Європі, Кемерон закликав британців та їх європейських партнерів відмовитися від доктрини «мультикультурності», яка «заохочує сегрегацію», тобто життя у відокремлених один від одного етнічних спільнотах. За словами прем'єр-міністра, «Європі пора прокинутись і побачити, що відбувається у її країнах. Під загрозою не лише наші життя, але й сам життєвий уклад». Він закликав «відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності», оскільки «політика мультикультурності нас підвела, настав час лібералізму з м'язами».

Англійський прем'єр-міністр був не самотній у своїх висновках. Ще в жовтні 2010 р. канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що спроби побудувати мультикультурне суспільство зазнали цілковитої поразки, а концепція мультикультурності, що передбачає мирне співіснування людей, які репрезентують різні культурні традиції, у Німеччині не спрацьовує. Зокрема, глава уряду поставила до іммігрантів таку вимогу: «Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, а й говорити нашою мовою». В подібному ключі зробив ряд заяв і тодішній президент Франції Ніколя Саркозі.

Отже, серед провідних діячів Європи було досягнуто певного консенсусу щодо внесення у поняття толерантності суттєвого корективу: толерантність уже не сприймалася як імператив — безумовний принцип поведінки за будь-яких передумов. Пасивна толерантність стала трактуватися як всепрощення, яке неминуче веде до вседозволеності, а тому основне гасло лібералізму — свобода — має чітко фіксувати межу. У ній «червона лінія» має фіксувати недопущення порушення свобод більшості громадян у відстоюванні своїх прав на усталений спосіб життя. Характер відстоювання більшістю своїх прав став трактуватися з новими акцентами — як «лібералізм з м'язами».

Саме поняття толерантності в європейській історії пройшло нелегкий шлях еволюції. В часи релігійних війн XVI—XVII століть будь-які компроміси виключалися, оскільки вважалося, що у боротьбі Бога проти Диявола ніякого порозуміння бути не може в принципі. З часом, коли далася взнаки втома від релігійних війн, що поставили під загрозу саме існування держав, більшість церковних синодів висловилися проти насилля й за утвердження принципу толерантності. Раніше віра домінувала над політикою, але згодом становище змінилося: досягнення миру стало справою світської влади. Вестфальські й Піренейські трактати 1648—1659 рр. заклали основу сучасної ліберальної толерантності. Загальний мотив релігійних текстів, у свою чергу, став зводитися до необхідності припинення релігійних війн всередині християнської Європи, але водночас проповідувався початок тривалої війни із зовнішніми противниками, насамперед мусульманами.

Після Французької революції 1789 р. настав період становлення сучасних націй. Проблема толерантності знову набула нового змісту. Провідною ідеологією стає націоналізм як універсальний світогляд якщо не для всіх, то принаймні більшості громадян тієї чи іншої держави. Відповідним чином і поняття толерантності наповнюється новим змістом. Від людини вимагалася абсолютна лояльність до національної держави як ідеальної форми політичної організації й джерела культурного життя.

Згодом у повоєнні роки «стара Європа» пройшла фазу національного становлення і увійшла у нову фазу соціально відповідальних держав, забезпечивши на цьому етапі, хай і в основних рисах, цілком достатній матеріальний добробут для переважної більшості населення, з якими б етносами вони себе не ідентифікували й до якої б релігії не належали. Саме це й створило соціальні передумови для прийняття суспільством певного рівня толерантності як дотримання усталеного способу життя. Підстави соціальних конфліктів виявилися притлумленими, і толерантність стала у значній мірі елементом повсякденного побуту. Це призвело до розуміння толерантності як байдужості до суджень і діянь людей, доки вони не становлять небезпеки для суспільства.

Саме тому в 50—60-ті роки ХХ століття європейський інтеграційний проект дещо відтіснив націоналізм на периферію суспільного життя. Відтак ідея толерантності як пріоритетної лояльності до національної держави в значній мірі ослабла. Натомість толерантність стала сприйматися насамперед як лояльність до системи європейських цінностей. Однак загострення соціальних проблем за нинішньої фінансово-економічної кризи знову поставило проблему толерантності в критичну ситуацію. Криза соціальної держави та політики мультикультуралізму зримо засвідчили необхідність актуалізації проблеми толерантності у напрямі наближення до національної держави та усталеного способу життя національної більшості. У ряду цих настроїв і частка представників правих націоналістичних сил, обраних до Європарламенту, стала все більш відчутною.

Системна криза, яка охопила нині українське суспільство, спонукає нас до пошуків моделі консолідації держави-нації, подолання ксенофобії й конфесіональної нетерпимості, та утвердження толерантності між людьми. Звісно, що на цьому шляху не слід нехтувати досвідом інших країн, насамперед європейських. Але було б помилкою вдаватися й до імітації сучасних західних моделей, замість ретельного аналізу власних (національних чи регіональних) джерел, що породжують боязнь до чужих «Інших» та нетерпимість до них. А без цього не обійтись, оскільки досить часто зустрічаються заклики до радикального викорінення ксенофобії з нашого життя.

Що й казати, ксенофобія — негативне, або й вороже ставлення до «Іншого», несхожого за національною чи релігійною ознакою — не найкраща риса сучасної людини. Однак було б неправильним вважати це якоюсь суб'єктивною людською вадою, оминаючи при тому вагомі об'єктивні фактори наростання ксенофобії. А корінь зла саме в них. З точки зору академічної науки, ксенофобія, як це не дивно для «здорово-

го глузду», є «нормальною» реакцією суспільств, що модернізуються, на ослаблення колишніх територіальних, етнічних, соціальних і конфесійних бар'єрів, характерних для традиційного суспільства. Вона являє собою форму архаїчного захисту від реальних чи уявних загроз при наростанні кризових явищ, коли населення стикається з ситуацією обмежених ресурсів виживання, а тому намагається захистити свої позиції та інтереси.

Тоді почуття небезпеки і тривожності переростає в агресивні дії щодо приїжджих, «іногородців» та «іновірців». Виникає потреба в наростанні власної згуртованості «своїх» проти «чужих», у підкресленні необхідності захисту власних позицій і цінностей. Отже, ксенофобія являє собою реакцію невпевненого в собі суспільства чи окремих груп і верств, що не мають надій для сприятливих перспектив на поліпшення свого становища. Ці люди бояться ускладнення суспільної системи, впливу зовнішнього глобалізованого світу, намагаються законсервувати звичний для них спосіб життя, світ ідей та систему цінностей, до яких вони звикли. Ті кризові явища, що відбувається нині в Україні, штучно підживлюваний спалах «євроскептицизму» — є не чим іншим як так звану «совковою» реакцією на перспективу європейської інтеграції.

За цих умов при опрацюванні політики консолідації українського суспільства слід враховувати наростання ризиків від політики «мультикультурності». Відомий керівник Левада-Центру Лев Гудков описує цю ситуацію таким чином: «Можна сказати, що саме по собі існування різнокультурних укладів і способів життя виявлялося можливим або в традиційних етностанових спільнотах, де кожній етнічній спільноті відводилося своє віками закріплене місце, або ж лише при умові завершення фази національної консолідації етнічної більшості, виникненні розвинутої сучасної національної держави, з якою ідентифікує себе більшість, тобто після переходу даної країни до постіндустріального чи постмодерного суспільства, достатньо сильного і гнучкого, щоб цінувати і користуватися благами культурної гетерогенності».

Іншими словами, для введення політики «мультикультурності» країна має увійти спершу у фазу «розвинутої сучасної національної держави» і постіндустріального суспільства, яке буде здатне забезпечити високий рівень життя і соціального благополуччя. В той же час, за умов падіння ресурсної бази (з чим ми зіткнулися нині), будь-які кроки в бік «мультикультурності» призведуть до ризику появи вогнищ сепаратизму. «Мультикультурність», яка вже стала загрозою навіть для Німеччини, Франції та Великобританії, може стати реаль-

ною небезпекою для України, оскільки, як стверджує академічна наука, «найбільш важкими і небезпечними своїми конфліктами, загрозами масових зіткнень, кровопролиттям виявляються не ранні, а середні періоди процесів модернізації — фази завершення інституціалізації національної культури».

Отже, звинувачення сучасної України в тому, нібито вона проводить політику насильної «українізації» російськомовного населення (переважно українського походження, але русифікованого за часів Російської та Радянської імперій) є результатом злісних політтехнологій, які відверто ігнорують наявність закономірних об'єктивних фаз суспільного розвитку. Застосування таких, ворожих до України політтехнологій свідомо провокує етнічне протистояння україномовного та російськомовного населення України, підштовхує його до конфлікту.

З урахуванням зазначеного і проблема ксенофобії має формулюватися не як завдання ліквідації ксенофобських настроїв, а лише їх контролю і пониження до якихось суспільно допустимих і адміністративно регульованих форм. Зведення ксенофобії до «нецивілізованості» чи дикунства є крайнім спрощенням і вульгаризацією проблеми. Чи не найкращий приклад подолання ксенофобії продемонстрували країни Балтії, утверджуючи в повсякденному житті відчуття благополуччя, розвиненості, європейської окультуреності повсякденного побуту. Такий впевнений поступ соціально сильних і цивілізованих спільнот нейтралізує і пригнічує будь-які можливі спалахи агресії стосовно національних меншин у цих країнах. Так, міграція російського населення з країн Балтії на історичну батьківщину є практично нульовою. А все тому, що російський контингент в цих країнах без особливих конфліктів сприйняв свою нову роль і засвідчив спокійне ставлення до корінного населення.

І навпаки, стан неблагополуччя в Україні, до якого довела кримінальна влада, значною мірою «стимулювала» і «полегшила» можливість нав'язати якійсь частині російськомовного населення уявлення про неприязне ставлення до них. Саме на цьому полі деякі політичні сили й збирають нині свій кривавий урожай.

Отже, сама логіка подій спонукає нас до визначення тих меж толерантності, які забезпечують права людини на самозбереження, гарантують її права на вільні судження і діяння до тих пір, доки вони не становлять небезпеки для держави. У такій системі координат проблема ідентичності перемижується з проблемою суспільної безпеки, що, на нашу думку, є сьогодні вкрай важливо для України. А це вимагає від нас активної громадянської позиції. І тут термін «толерантність» хоча й

використовується здебільшого як синонім «терпимості», набуває вже нового змісту: під ним ми розуміємо активну соціальну поведінку, до якої сучасна людина має прийти добровільно й свідомо.

Пріоритетність діалогу

Для досягнення атмосфери толерантності та порозуміння серед мільйонів українських громадян, як ніколи актуальним є розв'язання проблеми самоідентифікації України у всесвіті сучасного міжнародного співтовариства, у з'ясуванні рушійних сил нинішнього світового процесу та головних трендів сучасності, формування суспільства соціальної згуртованості, в якому політика подолання бідності, корупції та дефіциту демократії визначається як провідна сфера відповідальності з боку держави. Цей шлях пройшла повоєнна Європа, забезпечивши тим самим надійне підґрунтя пониження рівня ксенофобії та утвердження толерантності. Як це трактується в оновленій Європейській соціальній хартії (1999 р.), соціальна згуртованість, консолідація розглядаються насамперед як здатність суспільства забезпечити рівний доступ людей до прав і ресурсів. А вже на цій основі держава має влаштовувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи диспропорції у розвитку та уникаючи маргіналізації людей.

До того ж правлячі кола України мають чітко визначити спільну національну мету, яка б консолідувала суспільство. Одне з головних питань — освіта та інновації. Зокрема у «Білій книзі» Ради Європи (2008 р.) зазначено важливість двох сторін освітнього процесу. Перша вимога — різнобічна професійна підготовка підростаючого покоління. Друга не менш важлива вимога — «громадянське, історичне, політичне і правове навчання», а надто «у сфері культурної спадщини». Плануючи своє майбутнє і обираючи професію, молода людина має в достатній мірі усвідомлювати всі ті виклики часу, які вже нависли над людством у XXI столітті. Насамперед досягнути свою власну ідентичність (як індивідуальну, так і національну) у сучасному глобалізованому світі.

Конкретизуючи ситуацію, «Біла книга» виділила навіть спеціальний розділ — «Ключові галузі знань». До них було віднесено 1) демократичну громадянськість, 2) мову, 3) історію. Особливо наголошувалось на тому, що навчання демократичної громадянськості є фундаментальним елементом для вільного, толерантного, справедливого й відкритого суспільства, для соціального згуртування, взаєморозуміння, міжкультурного і міжрелігійного діалогу й солідарності. Щодо вивчення мов, то

навіть рідко використовувані мови мають бути захищеними. Але, разом з тим, слід подбати про те, щоб «захист мов, якими говорять меншини в кожній конкретній державі, не здійснювався на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення». Викладання ж історії у демократичній Європі «має посідати важливе місце у навчанні відповідальних і активних громадян і в розвитку поваги до всіх типів відмін, заснованих на розумінні національної ідентичності».

Розвиваючи в учнях і студентах інтелектуальну здатність аналізувати та критично й об'єктивно інтерпретувати інформацію, викладання історії має допомогти уникнути повторення чи заперечення Голокосту, Голодомору, геноциду й інших злочинів проти людяності, етнічних чисток і масового порушення прав людини, для загоєння ран минулого і для розвитку фундаментальних європейських цінностей. Це й буде вирішальним фактором для примирення, визнання, розуміння й взаємної довіри між людьми.

Що ж до часових рамок розв'язання проблеми «мультикультурності», то (при безумовному пріоритеті встановлення соціальної солідарності, територіальної цілісності і єдності суспільства) необхідно буде як мінімум зміна декількох поколінь, тривала і копітка освітня робота. Врешті-решт ми досягнемо розуміння того, що формування мультикультурного суспільства — це не асиміляція, не розкочегарювання «плавильного котла», а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної й культурної ідентичності при взаємній повазі різних культур і звичаїв один одного. Це й буде втіленням толерантності на практиці.

Над нами поки що тяжіє старе уявлення, що немає важливішої проблеми ніж економіка, виробництво, економічні блага, а все решта — то колись воно та прикладеться само собою. Досить було кинути погляд на численні передвиборчі біг-борди, де політики обіцяли навести порядок і підняти економіку. При цьому нехтується той момент, що в епоху різних трансформаційних змін суспільства важливість понять базис і надбудова міняються місцями. Тобто — в наш час інформаційного наукового суспільства надбудовою стає вже економіка, а базисом стає наукова інформація, культура, духовність. Дійсно, у свій час індустріальна парадигма була притаманною для етапу XVIII—XX століть. Але вже в другій половині XX століття технологічна парадигма стала фрагментарно опиратися на культуру. У наш час відбувається ж становлення нової гуманітарної парадигми, яка покликана вирішити, яким чином і як скоро в цьому швидкоплинному світі віднайти сенс і мету людського існування.

Ніде правди діти, про важливість гуманітарної сфери уже стали говорити деякі провідні політики. Але в масі своїй, як складається враження, ми все ще перебуваємо в пострадянському просторі, а тому від радянської організаційної моделі далеко не відійшли. А ще гіршим є те, що серед нас навіть відчувається якась певна ностальгія за радянським минулим. Мовляв, як-не-як, але в минулому все ж була якась ідеологічна парадигма зі своєю системою цінностей — комунізм, а нині й цього немає. Як наслідок, наше молоде підростаюче покоління втратило такий важливий для нього ціннісний орієнтир як «культурний герой», яким раніше були вчені-винахідники, передовики виробництва, митці та літератори. Втрачено поняття професійної честі. Людина праці, байдуже в якій сфері, чи то лікар, вчитель, інженер чи навіть і порядний бізнесмен — він, в принципі, у нинішньому широкому сприйнятті — невдаха, лузер. Героєм нашого часу став представник тіньової економіки та обслуговуюча його челядь.

Отже, влада має глибоко усвідомити, що розбудова українського гуманітарного простору, на якому виробляється український науковий, освітній та культурний продукт, стала неодмінною умовою виживання країни. Але для цього слід культивувати не лише зрілу свідомість, але й по-справжньому стратегічну свідомість, яка б несла у собі розуміння того, що ти проектуєш майбутнє не лише від виборів до виборів, а формуєш певну спадкоємну історію. Саме ця спадкоємність, відповідальність перед майбутніми поколіннями має стати провідним трендом гуманітарної політики. Але це процес тривалий, який не терпить суєти й легковажності.

Чи не найбільш поширеною фразою дня сьогоднішнього на сході України є: «Нас не чують». Ці слова лунали на київському Майдані, ці ж слова звучать нині в Донбасі. Тобто, складається враження, що десь була втрачена та лінія зв'язку, яка забезпечувала можливість діалогу між владою, креативною меншістю і широкими верствами населення, на необхідності якої у свій час наголошував англійський мислитель Арнольд Тойнбі. А між тим лише такий діалог в Україні і міг би забезпечити суспільний консенсус у вирішенні проблеми «виклик — відповідь». Коли ж цей зв'язок і здатність до порозуміння було втрачено, ініціативу ведення суспільного діалогу перебрали на себе різноманітні ініціативні групи активістів, яких взимку 2013—2014 років кваліфікували як «екстремістів» і «бандерівців» із Майдану, а на сьогоднішній день кваліфікують як «сепаратистів» із Донбасу.

Тим часом, поняття «сепаратисти» сьогодні надто узагальнене, хоча в їх рядах перебувають зовсім різні люди. Одні з них діють на власний

страх і ризик — це ті, що почувають себе скривдженими, приниженими, залишеними наодинці із своїми проблемами. Інші — це деякі представники місцевого самоврядування, представницька функція яких забезпечується мандатом довіри, отриманим ще на минулих офіційних виборах. Деякі інші — це ті, що самі оголосили себе «губернаторами», «мерами» і навіть військовими командувачами і в їх діяльності немає жодного легітимаційного підґрунтя. Не слід думати, що від діяльності цих «самопроголошених» пересічні громадяни східного регіону України стали щасливішими, бо людей залякують і сіють навколо паніку. Однак саме ці «самопроголошені» де-факто і залишаються поки що досить впливовим фактором в регіоні — як через їхню активність, так і внаслідок того страху, який вони поширюють навколо.

Саме тому так важливо, але й важко дійти порозуміння в Україні й знайти «переговорний майданчик» для обговорення назрілих проблем. При всіх недоліках якусь подобу «круглого столу» маємо сьогодні в Мінську.

Звернемося знову до здатності творчої меншості знаходити консенсус із широкими верствами суспільства. Важливим каналом такого діалогу, як на нашу думку, могла б стати державна система політичної освіти та виховання толерантності впродовж життя. Тут не йдеться про відродження радянського Агітпропу. Скоріше було б доцільним творче переосмислення досвіду Німеччини в подоланні нацистського минулого після 1945 року. Німецька практика політичної освіти націлена як на захист громадянського суспільства від деспотизму держави, так і на захист держави від хаосу анархії. Існують фінансовані державою спеціальні комітети і організації, які займаються розвитком політичної освіти. Німецька практика довела, що така освіта забезпечує стабільність, стійкість і відтворення самого політичного процесу. В роботах німецьких авторів настійно проводиться думка, що диктатура взагалі не може дозволити собі політичну освіту, бо покладає всі сподівання на державну пропаганду, покликану створити вірнопідданого обивателя з «гнучкою свідомістю», піддатливою до маніпулювання. І навпаки, демократія життєздатна лише тоді, якщо буде з розумінням сприйнятою і підтриманою свідомими громадянами.

Особливо слід наголосити на тому, що система політичної освіти в Німеччині виявилася досить гнучкою, постійно змінюючи формулювання цілей і висувуючи все нові парадигми залежно від появи назрілих проблем у суспільстві. Так, відразу після 1945 року в основу політичної освіти було покладено тезу Джона Дьюї, що демократія не лише форма правління, але насамперед той уклад життя, який має бути притаман-

ним кожній людині. Відтак демократія переставала бути чимось абстрактним і віддаленим від пересічної людини, а «одомашнювалася», входила в побут життя, у звичку.

Враховуючи факт розколу німецької нації, система освіти не нагнітала ненависть до східних німців, а навпаки — вводила так звану «дидактику партнерства». В міру загострення політичної боротьби між християнськими демократами і соціал-демократами в 1960-ті роки політична освіта спрямовувалася на осмислення сутності і характеру політичної боротьби за умов демократії, вивчення методики подолання розбіжностей і недопущення конфліктів. В результаті з'являється «дидактика конфліктів» Германа Гізеке. Подальший розвиток політичної освіти Німеччини пов'язаний з інтеграційними процесами в Європі, з актуалізацією проблеми охорони довкілля. Невдовзі цей напрям отримав узагальнюючу назву «політики майбутнього», де поняття «майбутнього» виступало в якості дидактичної форми, націленої на інтеграцію суспільства. А вже події 1989 року стали приводом для принципово нової дискусії про роль політичної освіти у об'єднаній Німеччині.

Таким чином, постійна зміна парадигм у політичній освіті Німеччини забезпечувала надійну методологічну основу для відмови від застарілих поглядів і постійного оновлення світоглядних засад відповідно до назрілих проблем.

Чи варто ще раз нагадувати, що люди, позбавлені політичних знань, приречені або на безсловесність, або на політичний вибух під гаслом «Нас не чують!». Але є й інша проблема. А чи здатні ці люди усвідомити, а тим більше сформулювати свої думки і прагнення у чіткі політичні декларації? Навряд чи так, бо практика сьогодення доводить, що політично неосвічені люди, як правило, стають об'єктом маніпуляцій різноманітних політичних угруповань.

І це вже наше недоопрацювання, коли в громадян України відсутнє розуміння основних конституційних принципів, відсутнє розуміння «права націй на самовизначення» (а не якихось певних територіальних груп населення), відсутнє розуміння принципу непорушності кордонів, відсутнє розуміння процедури та легітимності проведення референдумів тощо. Врешті-решт, чи здатні ці люди протистояти популістській риторичі з приводу всіляких суспільних протиріч: тут і штучно розпалюваний мовний конфлікт, і надумані претензії на те, хто більш європейський, високо культурний чи успішніше просунутий в Україні? А надто — який регіон годує всю Україну, а який мітингує?

Що найголовніше — в Україні відсутнє глибоко усвідомлене розуміння «спільності історичної долі». Переважає стихія, хоча на академічно

му рівні історичні дослідження позначені глибокою аргументованістю. Але чи доходять історичні знання до масового читача? Так, з боку Росії цілодобово працює державний телеканал під назвою «Русский исторический канал 365 дней ТВ», а ще йдуть регулярні передачі «Русского военно-исторического общества» на телеканалі «Россия-1», де йдеться переважно про звитяги «русского оружия». А де можна подивитися регулярні передачі з української історії? Ті, що іноді передають приватні телеканали, можна подивитися лише глупою нічтю престарілим пенсіонерам, які мучаться від безсоння. Праймтайм, як правило, відданий розважальним передачам.

Отже, осмисленої державної політики в напрямі формування «спільності історичної долі» за великим рахунком немає. А тим часом російські телеканали проповідують тезу про «меншовартість» української історії, а ми дивуємося — звідки ж з'явилася ця хвиля українофобії серед певної частини громадян України. Тут хоч які академічні напрацювання не були б здійсненими, а коли відсутні державні медійні канали зв'язку інтелігенції з широкими верствами народу, справа вперед не посується.

На закінчення хотілося б знайти оптимістичну ноту. Що стосується політики, то тут країна здебільшого працює в режимі «від виборів до виборів», коли великі сподівання покладаються на чергові чи дострокові вибори, які, врешті-решт, мають наблизити нас до просвіченої влади. Тим часом у тіні залишається проблема громадянського суспільства, а воно, між іншим, народжується, і як кожен новонароджений поки що кричить. Гірше буде, коли від крику діло дійде до сутичок. Отже, слід подбати, щоб у громадянському суспільстві викристалізувалися суб'єкти для конструктивного суспільного діалогу. І тут роль освіти і науки мала б залишатися провідною. Однак при існуючій системі фінансування науки і освіти ці важливі сфери національного існування приречені на животіння, а то й повний занепад.

Особливо хотілося б звернути увагу на те, що в процесі підвищення статусу технічних вузів в університети слід було б приділити більше уваги проблемі політичної освіти, яка могла б стати важливою складовою формування громадянського суспільства, наповнення його змістом українського патріотизму. Цей процес має йти в ногу з рухом у напрямі євроінтеграції, який повинен вийти за межі приведення документів у відповідність до правової бази, і перерости в потужний тренд загальної культурної інтеграції. Широкі верстви населення мають сприйняти ідею євроінтеграції як свою, як подальший крок набуття «спільності історичної долі».

Звісно, простих рецептів для подолання викривленого розуміння «мультикультуралізму» в стилі закону Ківалова-Колесниченка та досягнення в Україні нового суспільного статусу не існує. Однак опрацювання проблем національної ідентичності, толерантності та суспільної безпеки України має бути віднесене до невідкладних завдань щодо розв'язання в руслі конкретних пропозицій суспільству задля досягнення суспільного консенсусу.

Вони мають вирішуватися доступними державі шляхами — зокрема, через культуру і освіту, через державні ЗМІ, шляхом посилення бюджетного фінансування тих чи інших культурних і соціальних проєктів і програм. Для України, де впродовж чверті століття її незалежності все ще залишилися невизначеними загально значимі цінності, які б потужно об'єднували українське суспільство, послідовне опрацювання соціальної концепції безпеки України та настійне проведення відповідної гуманітарної політики набули б значення одного з вирішальних факторів становлення й збереження суверенітету нашої держави.

Vasily Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Ukrainian national idea: the war and a time for peace

Since the formation of civil society in our country is extremely slow and ambiguous, some are ready to announce the failure of the project of civic nation in Ukraine as a territorial and political entity. Instead, public attention is drawn to the nation-building project only on an ethnic basis. Mentioned in the article, the trends are typical not only for Ukraine but for the rest of the world — a situation of economic depression always and everywhere a negative impact on the fate of young people. Indicated that the authorities should deeply understand that development of Ukrainian humanitarian space, which made Ukrainian scientific, educational and cultural product, was a prerequisite for the survival of the country. It is noted that in Ukraine, where over a quarter century of independence still remained uncertain general significant value that would powerfully united Ukrainian society, sequential processing of social security concept and Ukraine imperative of humanitarian policy become appropriate to the value of one of the decisive factors in the formation and preserving the sovereignty of our state.

Key words: national idea, Ukraine, nation, government, war, Ukrainian society, social concepts, state.